

RICHARD BRZEZINSKI

POLISH WINGED HUSSAR 1576–1775

(Osprey Publishing, Oxford, 2006. 65 o., illusztrálta Velimir Vuksic.)

Generációk egész sorának meghatározó olvasmányélményei közé tartoztak Henryk Sienkiewicz történelmi regényei. Az irodalmi Nobel-díjat is elnyert író egy trilógiát (*Tűzzel és vassal, Özönvíz, A kislovag*) szentelt a XVII. századi lengyel történelem sorsfordító eseményeinek bemutatására. A XX. század második felében mindhármát meg is filmesítettek. 1968-ban készült el *A kislovag*. Tűz a steppen film-, illetve televíziós sorozat változata. Hat évvel később az *Özönvíz* került filmvászra. 1998-ban pedig Jerzy Hoffmann készítette el Sienkiewicz *Tűzzel és vassal* című regényének impozáns filmadaptációját. E film munkálatainál szakértőként és tanácsadóként dolgozott Richard Brzezinski, aki a hadtörténelem vizuális megjelenítésének egyik szakértőjévé vált, köszönhetően az elmúlt több mint húsz esztendő átívelő kutatásainak. Korábban II. Gusztáv Adolf svéd hadseregének lovasságáról és gyalogyságáról készült munkái jelentek meg az Oxfordi Osprey kiadó gondozásában.¹

Ez alkalommal a lengyel nemzet büszkeségének tekintett szárnyas huszárok történetébe ad betekintést Richard Brzezinski. A bevezetőben megállapítja, hogy ez a lovasság minden idők leglátványosabb katonai alakulatai közé tartozott, a lengyel katonai dicsőség és nagyság szimbólumává vált az idők folyamán. Így nem meglepő, hogy legendák egész sora veszi körül őket, amelyekkel leginkább a XIX. század romantikus nacionalizmusa színesítette történetüket. A szerző azonban nem ezek lerombolását, megcáfolását tűzte ki munkája céljává, hanem annak a bemutatását, hogy valójában honnan származtak, mikor tűntek fel először a Lengyel Királyságban, hogyan szerveződtek, milyen fegyverzettel szálltak harcba, hogyan éltek és harcoltak.

Richard Brzezinski megállapítása szerint a szárnyas huszárokat a keleti, steppei könnyű- és a nyugati mintájú középkori lovasság egy-

fajta igen különös, bonyolult keverékének kell tekintenünk. Eredetük azonban nem vezethető vissza lengyel előzményekre. Mind nevük, mind első feltűnésük a Balkán-félsziget, illetve a rácokhoz kapcsolódik. Nagyon fontosnak ítélem, hogy a szerző ezt kihangsúlyozta, hiszen a huszárság eredetéről számos tévképzet élt és sajnos a mai napig is él. Az egyik közkedvelt téves elképzelés, amelyet Brzezinski is megemlít, August Gräffertől származik. A császári-királyi hadsereg rövid történetét összefoglaló szerző műve 1801-ben megjelent második kötetében kifejtette, hogy „1445-ben(?), I. Corvin Mátyás király uralkodása alatt hozták azt a rendelkezést, hogy minden 20 jobbágy vagy földműves után, egy lovast kell kiállítani, amelyet ezért huszárnak, azaz: a huszadiknak neveztek el. Ezt a nevet a magyar lovasság a jelenkorig megőrizte.”² Gräffer elképzelése, nem beszélve olyan romantikus fikciókról, miszerint a huszár szó eredetét egy mondásra lehet visszavezetni, amely szerint a harcmezőn egy magyarnak húsz az ára, aztán feltűnt az 1930-as évek huszárvitája alkalmával is. Ekkor Zsuffa Sándor és Darkó Jenő ragadott tollat, hogy a hungarikumnak vélt a huszárság rác eredetére és eredetileg rabló mivoltára a turáni felfogás alapján rácáfoljon, válaszként Tóth Zoltán cikkére.³ A kialakult, sokszor személyeskedésektől sem mentes polémia nem jutott nyugvópontra. Az utóbbi évtizedben újra kísérletek történtek a kérdés tudományos alapú rendezésére, amire nagy szükség is van,⁴ hiszen a gräfferi hagyomány sajnos túlélte minden eddigi cáfolatot.⁵

² Gräffer, August: Kurze Geschichte der Kais. Koenigl. Regimenten, Corps, Battalions und anderen Militaerbrauchen von Ihren Ursprung an bis zu Ende des Feldzuges von 1799. 2. Bd. Wien, 1801. 138. o.

³ A szó nyelvészeti eredetének legutóbbi összefoglalása: B. Szabó János: A honfoglalóktól a huszárokig. A középkori magyar könnyűlovasságról. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára, sorozatszerk.: Veszprémi László.) Budapest, 2010. 29. o. skk.

⁴ A kérdés teljeskörű historiográfiája: B. Szabó: i. m. 13–38. o., az újabb irodalomról: 33–38., 154–155. o.

⁵ Liepold, Anton: Wider den Erbfeind christlichen Glaubens. Die Rolle des nieder Adels in den

¹ The Army of Gustavus Adolphus (1) Infantry. Oxford, 1991.; The Army of Gustavus Adolphus (2) Cavalry. Oxford, 1993. Német nyelven: Die Armeegustav Adolfs. Infanterie und Kavallerie. Brandenburgisches Königswinter, 2006.

A lengyel királyi udvar katonaságának fizetési listáján az első huszárok felfogadását bizonyító bejegyzés 1500-ból származik. Egy esztendővel később pedig már egy egész csapat állt a Lengyel Királyság zászlaja alá: *huszarorum alias raczew*. Jan Tarnowski 1531. évi moldvai hadjárata idején már a lovasság 56%-át alkották. A szerző azonban Báthory István lengyel trónra lépésétől számítja a lengyel huszárság megjelenését, amely uralkodása alatt, valamint az azt követő két évtizedben több jelentős győzelmet aratva élte fénykorát: 1577-ben Lubieszównánál, 1579 és 1582 között a IV. Iván cár ellen vívott háborúban, 1588-ban Byczynánál; 1600-ban Bukownánál, 1601-ban Kokenhusennél, 1604-ben Weissensteinnél, 1605-ben Kircholmnánál, és 1610-ben Klushinónál. Utolsó nagy diadalukat 1683. szeptember 12-én Kahlenbergnél aratták, mikor Kara Musztafa Bécsset ostromló seregének centrumát rohamuk söpörte el.

A lengyel huszárok szervezete – hasonlóan a XV. század más lovas csapatneveihez – egyfajta átmenetet képzett a középkori hagyomány és az újkori hadsereg között. Richard Brzezinski a XV. századi francia királyi *Ordonnance-Compagnie*kről vélekedik úgy, mint amelyek mintául szolgálhattak: a különböző nagyságú egységeket a franciák *rote*-nak vagy *route*-nak, míg a lengyelek *rotának* nevezték. Több *rote*-t pedig egy *bannières*-ba, azaz zászlóba, lengyelül *choragiew*-be vontak össze. A XVI. század elejétől kezdve mind a *rota*, mind pedig a *choragiew* a kompánia színónimájává vált. Vezetésüket a *rotmistrzok* látták el. A szerzőnek a francia példára való hivatkozását teljes mértékben elfogadhatjuk, azonban meg kell jegyezni, hogy egy igen fontos közbülső közvetítő kapcsolatot elmulasztott megemlíteni. Ugyanezek a szervezeti egységek tűnnek fel a XVI. század közepén az úgynevezett német vagy fekete lovasok között is. Ezt a csapatnemet általában 250, 300, 400 fős zászlókba (*Fahne*) szervezték, amelyek irányítását egy-egy *Rittmeister* látta el. A csapat hatékony irányítása érdekében pedig minden 50 lovas élére, amely a *Rott* elnevezést viselte,

Rottmeistereket neveztek ki. Ezek a tisztség és szervezeti egység elnevezések egészen a harmincéves háború időszakáig fennmaradtak a német lovasságnál, s csak a XVII. század közepére tudta kiszorítani francia és németalföldi minta alapján a kapitányi rang és kompánia, vagy század elnevezés. A szervezeti hasonlóságok azonban itt még nem érnek véget a lengyel huszárok és a német lovasok között, hiszen bár már zsoldért harcoltak, a középkori hagyomány mindkettőjük esetében továbbélt. A *rotmistrz* a zászló felállításához egy felfogadó iratot kapott (*list przypowiedni*, németül *Bestallung*), melynek alapján hozzálátott katonái (*towarzysze*, németül *Reiter*) toborzásához. A XVI. századi lovasság döntően nemesekből állt, akik kíséretükkel, vagy csatlósikkal (*pacholiks*, németül: *Knecht*) együtt – hasonlóan a középkori lovagi lándzsákhoz – vonultak hadba. Utóbbiak számát azonban a felfogadó igyekezett pontosan meghatározni a különböző visszaélések elkerülése végett. Az egység tisztségviselői között is kísérteties a hasonlóság, gondoljunk csak a *porucznik-Leutnant* (a *rotmistrz* vagy *Rittmeister* helyettese), és a *chorazy-Fähndrich* (zászlótartó) tisztségekre.⁶ Érdekességként szeretném megjegyezni, hogy a tizenöt éves háború folyamán, egészen pontosan 1601-ben császári-királyi szolgálatba fogadott kozák lovasokat szintén *Rittmeisterek* vezényelték, s a német lovasokhoz hasonlóan csak a *panokat*, azaz az urakat sorolták fel a jegyzékben név szerint.⁷

Ha a szervezett esetében a lengyel huszároknál a középkori hagyomány és a francia, valamint német minták átvételét tarthatjuk meghatározónak, akkor a fegyverzet esetében leginkább a magyar minta szolgált zsinórmér-

⁶ A német vagy fekete lovasokra magyarul: *Kelenik József*: A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A császári-királyi hadsereg fegyverzetének jellege Magyarországon a tizenöt éves háború éveiben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 103. (1991.) 3.sz. 80–122. o. (passim); *Bagi Zoltán*: A császári hadseregben szolgáló nyugati zsoldos lovasság szervezete és változásai a tizenöt éves háború időszakában. Uo., 121. (2008.) 2. sz. 355–403. o. (passim)

⁷ Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Hofkriegsratsakten Wien, Expedit 1601. Juni Nr. 202.; *Ivanics Mária*: Kozák segédcsapatok Habsburgszolgálatban (1593–1606) In: Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Szerk.: *Hausner Gábor*. Budapest, 2005. 291–295. o.

Türkenkriegen des 16. Jahrhunderts. Reihe III. Geschichte und ihre Hilfswissenschaften. Frankfurt am Main–Berlin–Bern–New York–Paris–Wien, 1998. 127. o.; *Nagy Kálmán* volt huszártiszt véleménye: <http://jam.nyirbone.hu/huszarortenet/NagyKalmanHuszarsagTortenete.html>, 2006. szeptember 16.

tékül. Gondoljunk csak például a lengyel szablyára (*szabla*), amely a török és magyar prototípus alapján fejlődött ki. Ennek egyik altípusának számított a híres *karabela*, vagy madárfejes markolatú szablya. A mellvértzet (*pancerz*), illetve sisakot (*szyszak*) szintén magyar minta alapján vették át Báthory István uralkodása idején. Ugyanekkor terjedhetett el a kaftánszerű magyar öltözet is, valamint a vadállatok bőréből készített kacagány.

Richard Brzezinski természetesen külön alfejezetet szentel a lengyel huszárok két jellegzetességének: a kopjának (*kopia*), és a szárnyaknak. Előbbi egy egyszer használatos, mintegy 5 méter hosszú fegyver volt, amely szintén a középkori hagyomány továbbélését jelentette. A lengyel huszárok hátára erősített szárny a legismertebb jellegzetességüknek számított. A szerző kiemeli, hogy az eddigi vélekedéssel szemben ez először csak a XVII. században tűnt fel. Az eddig első említésüknek vélt irattal kapcsolatban bebizonyítja ugyanis, hogy egyszerűen ebben az esetben egy XIX. századi fordítási hibáról van szó. Az eredeti szövegben hatalmas tollakkal díszített lovasok szerepelnek. Az 1590-es években pedig a nyereg két oldalára felerősített szárnyak jelentek meg.

Felmerül a kérdés, hogy ezt, szintén a Balkánról származó „díszítést” miért viselték a lengyel huszárok a harcmezőkön? Erre több elképzelés is született. Felmerült, hogy kard, illetve szablyavágással, esetleg a tatár lovasok lasszóival szemben nyújtott védelmet. Jerzy Teodorczyk vélekedése szerint egyfajta kitüntetés volt, amelyet az Oszmán Birodalommal szemben viselt háborúkban résztvevő egységek

kaphattak meg. Vizsgálták a szárnyaknak az ellenségre gyakorolt pszichés hatását is. Úgy vélték ugyanis, hogy a roham idején surrogó hangot bocsátottak ki, így zavarták meg a szembenállók lovait. Mindezeket azonban a szerző saját tapasztalata alapján cáfolja. Úgy véli, hogy a szárnyas huszárok már a megjelenésükkel, látványukkal igyekeztek megfélemlíteni az ellenséget: a szárnyal, a kopja végén lengedező zászlócskával, a csillogó vértetzel, a leopárdbőr kacagánnyal.

A szárnyas huszárok csatarendjét a *huf* (németül *Haufen*, amely a Landsknechtek harcászati egységének számított) a középkori lengyel harcrend továbbélésének tekinthetjük. Ez mind horizontálisan, mind vertikálisan tagolódott. A korábbi vélekedések szerint képesek voltak rohamuk során megváltoztatni a támadó alakzatot, valamint hosszú kopjaiknak köszönhetően lerohanni és felmorzsolni az ellenséges pikás gyalogságot. A szerző azonban rámutat arra, hogy mindkét állítás csak kitaláció.

1775-ben a szejm feloszlatta a szárnyas huszárok alakulatait, s helyüket olcsóbb, immáron vértetzel nélküli lovassági alakulatok vették át. Ezek közül kiemelkednek az ulánusok, amelyek a lengyel szolgálatba szegődött tatár lovasságból fejlődtek ki.

Richard Brzezinski munkája messze túlmutatva a tudományos ismeretterjesztés keretein, kiváló áttekintést ad a lengyel szárnyas huszárok történetéről úgy, hogy a mítoszok mögötti valóságot igyekszik olvasója elé tárni. A könyvet a rendkívül sok egykori ábrázolás és a festmények mellett Velimir Vuksic illusztrációi teszik még élvezetesebbé.

Bagi Zoltán

PETER KÓNYA (ED.)

GROF IMRICH THÖKÖLY A JEHO POVSTANIE THÖKÖLY IMRE GRÓF ÉS FELKELESE

(*Vydavateľ'stvo Prešovskej univerzity. Prešov, 2009. 338 o.*)

A Thököly Imre születésének 2007. évi 350. és halálának 2005. évi 300. évfordulója alkalmából magyarországi és szlovákiai történészek kutatásai nyomán született történeti, jogtörténeti, irodalomtörténeti, hadtörténeti, historiográfiai, várostörténeti tanulmányokból válogatott össze kötényt nyit Kónya Péter, az Eperjesi

Tudományegyetem tanára és jelentette meg Eperjesen 2009-ben. A kötet – bár ez nem derül ki belőle – a 2007. november 22–23-án, az Eperjesi Tudományegyetemen, Eperjes városa, az MTA Történettudományi Intézete, a Szlovák–Magyar Történészbizottság, a Debreceni Egyetem Történelmi Intézete és az egri Eszter-